

ANADOLU SELÇUKLULARI VE BEYLİKLER DEVRİNDE DİNİ YAPILARIN TOPLUM HAYATINA ETKİLERİ

*İrfan ALADAĞ**

Geliş:14.11.2018 / Kabul:05.12.2018

Öz

İslam tarihinin ilk devirlerinden itibaren Hz. peygamberin uygulamaları ile şekillenen İslam toplumunda cami ve mescidin ayrı bir yeri olmuştur. İslam toplumu bu yapılar etrafında şekillenmiştir. Bu uygulama daha sonraki İslam devletlerinde de devam etmiştir. Fakat X. yüzyıldan itibaren sadece cami ve mescitler değil yanı sıra medrese, tekke-zaviye ve ribat gibi yapılar da İslam toplumunu ve özellikle Anadolu'yu şekillendirmeye başlamıştır. Anadolu Selçuklu hükümdarları kendilerini İslam'ın koruyucuları olarak görmüşler dolayısı ile mutasavvıf ve şeyhleri himaye etmişlerdir. Bu nedenle Anadolu Selçukluları ve Beylikler döneminde tasavvufi yapılanma oldukça yaygın idi. İlimden ekonomiye, sanattan askeri faaliyetlere toplumun her alanında, dini faaliyet içerisinde olan insanların etkisi görülmekteydi. Kısacası toplum bu yapılar ve faaliyetler çevresinde şekillenmekte idi.

Anahtar Kelimeler: Anadolu Selçukluları, Beylikler, Dini Hayat, Tekke-Zaviye, Sosyal Yaşam

THE EFFECTS OF RELIGIOUS STRUCTURES ON SOCIETY LIFE IN THE PERIOD OF ANATOLIAN SELJUKS AND BEYLIKS

Abstract

Since the early times of Islamic history, the mosque and the mosque had a special place in the Islamic society, which was shaped by the practices of the Prophet. Islamic society was shaped around these structures. This practice continued in later Islamic states. However, not only mosques and masjids, but also structures such as madrasah, tekke-zawiya and ribat from the X. Century began to shape the Islamic society especially Anatolia. The Anatolian Seljuk rulers regarded themselves as the

* Öğretim Görevlisi, Bingöl Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, kagan1982@mynet.com.tr.

guardians of Islam, thus protecting the Sufis and the Shaykhs. Therefore, the Sufism in the Anatolian Seljuks and Principalities period was quite common. From science to economy, from art to military activities, people in all areas of society were affected by religious activities. In short, the society was shaped around these structures and activities.

Keywords: Anatolian Seljuks, Principalities, Religious Life, Tekke-Zawiya, Social Life

Giriş

Anadolu Selçukluları ve beylikler döneminde (hatta buna Osmanlılar da dâhil edilebilir) toplumun şekillenmesi cami, mescit, tekke-zaviye¹ ve ribat² gibi yapılar çevresinde cereyan etmekteydi.

Ayrı bir çalışmanın konusu olmakla birlikte bu yapıların ayakta kalabilmesi ve faaliyetlerini devam ettirmesi vakıflar sayesinde mümkün olabilmektedir. Vakıflar, dini inanç ve düşüncelerin güçlü olduğu müesseseler olarak siyasi çalkantıların, idari iktidarsızlıkların dışında kalmışlar ve bu sayede toplum hayatımızda istikrar sembolü olmuşlardır (Akbulut, 2007: 64). Yerleşik hayata geçmeyi, şehirleşmeyi sağlayan ve meskûn mahallerin oluşturulmasında önemli bir yeri olan vakıf eserleri arasında, cami, medrese, imaret, zaviye gibi dinî ve ictimâî maksatlarla kurulmuş pek çok müessese bulunuyordu (Karakök, 2012: 1099). Bu müesseseler Türk toplumunun şekillenmesini sağlayan unsurlardır.

Türk ve İslam kültürünün oluşturduğu yönetim anlayışına göre devletin görevi adaleti sağlamak, tebaanın can ve mal emniyetini temin etmek yanında insanlara dilediği gibi inanma ve kendini geliştirme fırsatı vermektir. Bunların dışında kalan, bir toplumun gelişmişlik ve refah düzeyini gösteren eğitim, kültür, sağlık ve sosyal hizmet faaliyetlerini gerçekleştirmek görevi sivil toplum kuruluşlarına bırakılmıştır. (Öztürk, 2005: 11). İşte bu alanı bizim bahsedeceğimiz yapılar doldurmuştur.

¹ Biz her ne kadar ikisini aynı anlamda kullansak da dönemin kaynaklarında bir ayrım göze çarpar. Tekkede gençler, yaşlılar, hizmetçiler ve halvete çekilenler bulunur. Zaviyelerde ise uyku, dinlenme ve müstakil hareket etme bakımından daha çok yaşlılar bulunur. (Sühreverdi, 2010: s.134).

² Ribatın aslı atların bağlandığı yerdir. Sonra da düşman sınırında ülkeyi bekleyen askerlerin buldukları yere denilmiştir. (Sühreverdi, 2010: s.128).

Camiler her şeyden önce bir ibadet mekânı olarak ön plana çıkmaktadır. İslamiyet'te bütün yeryüzü cami olmakla beraber namazların cemaatle ve camide kılınması gerek sevap yönünden gerekse sosyal yönden büyük önem taşır. Camiler aynı zamanda Müslümanların kaynaşması ve birbirlerinin hatırının sorulup, dertlerinin paylaşıldığı yerler olarak da önemli rol oynamışlardır. Bu nedenle Hz. Peygamber, cemaat ile namaz kılmaya müminleri teşvik etmiş hatta zorlamıştır diyebiliriz. Bundan sonraki İslam toplumlarında da bu husus devam ettirilmiştir. Selçuklu ve beylikler döneminde oldukça etkin olduğu görülen dervişlerin de beş vakit cemaat halinde kılınan namaza katılmaları beklenirdi.(Ay, 2014: 82) Anadolu'nun fethedilmesi ve İslamlaştırılması ile aynı özellikler Anadolu'nun da çehresini şekillendirmiştir.

Bundan başka camilerin, ilk İslam toplumlarında hatta günümüzde dahi bir eğitim yuvası olarak önemli fonksiyonlar icra ettiğini görüyoruz. Hz Peygamber Mescid-i Nebevi'yi inşa ettirdikten sonra ilim öğrenmek isteyenlere burada ilim öğretmeye de başlamıştı. Ashab-ı Suffe olarak bilinen bu topluluk, ilmi, peygamberimizden burada öğrenmişlerdi. Daha sonraki devirlerde de devam ederek adeta bir gelenek halini almıştı. Talebe camide veya caminin yanında yapılmış hücrelerde kalabilirdi. Caminin içinde kalanlar pek çoktu. (Sönmez, 1992: 82 Öney, 2007: 13) Nitekim İslam toplumunun siyasi ve ilmi olarak çok hızlı bir şekilde yükselmesinin en önemli nedeni camiiler çevresinde gelişen bu yüksek eğitim olmuştur. Çağlarına göre daha fazla ilim öğrenen Müslüman toplumların en önemli eğitim ve öğretim yuvası şüphesiz camilerdir. İslam dünyasının her yerine yayılmış olan cami ve mescitlerin birer okul olduğu düşünülürse, o dönemdeki eğitsel faaliyetin hayret verecek boyutlara ulaştığı görülür. İslamiyet'in ilk asırlarından yayılış hızının dinamiklerinin temelindeki faktörü umumi öğretime verilen önemde görenlere hak vermemek mümkün değildir. İslam'ın ilk dönemlerinin ünlü âlimlerinden Cüveyni'nin ders halkasında dört yüz kişinin olduğu rivayetleri göz önüne alındığında bu husus daha açık bir şekilde ortaya çıkar (Sönmez, 1992: 84). Kadınlar için de bu dönemde mescitlerde eğitim ortamı hazırlanmış ve haftada bir gün onlara ayrılmıştı (Önkal- Bozkurt, 1993: 50).

Selçuklu çağı Anadolu kentlerinde mescitleri, kentsel alt birimler olarak tanımlanan mahalle ünitelerinin merkezini oluşturduğu kabulüne dayanarak (Özcan, 2005: 5) fonksiyonu aynı fakat camilerin küçük şekli sayabiliriz.

Tekke-zaviye, herhangi bir tarikata mensup dervişlerin, bir şeyhin idaresinde topluca yaşadıkları ve gelip geçen yolculara bedava yiyecek, içecek ve yatacak yer sağlayan yerleşme merkezlerinde veya yol üzerindeki bina yahut binalar topluluğudur (Ocak- Faruki, 1988: 468). Bu bakımdan tekke-zaviyeleri dini ve tasavvufi hüviyetli gönüllüler topluluğunun, sosyal ve dini hizmet sundukları yerler olarak da tarif edebiliriz (Savaş, 2009: 11). Buradan hareketle insan ruhunun eğitilmesi ve insanoğlunun rahmani sıfatlarla sıfatlanmak suretiyle toplum içindeki yerini alması için İslam dünyasında tekke ve medreselerde olmak üzere iki koldan eğitim faaliyetleri sürdürülmüştür (Kara, 2007: 36). Fakat tekkelerin karakteristik özelliği, öncelikle tarikatların zikir ve ibadet yeri oluşlarıdır. Dönemin bir kaynağı onların vazifelerini şöyle izah eder: “*Hâkimlerden biri, ibadet evlerinde seslerin iyi niyet ve temiz kalplerle yükselmesi, dönen göklerin bağladığını çözer, demiştir. Buna göre tekkelerdekilerin toplanması doğru olarak yapılır ve oradakiler güzel muameleyi, vakitlere riayeti, amelleri bozacak şeylerden kaçınmayı ve halleri ıslah etmeyi gerçekleştirirlerse kullara ve ülkelere bereket yeniden döner*” (Sühreverdi:2010: 130).

Türklerin Anadolu’da ilk yerleşme merkezleri tekke-zaviyeler civarında meydana gelmiş ve oradan gelişip büyümüştür. İlk günden itibaren tekke, Anadolu insanının mektebidir, hastanesidir, spor yurdu, moral kaynağıdır, dinlenme kampıdır, tekke o beldenin en güzel sanatlar akademisidir, edebiyat ocağıdır, fikir ve kültür merkezidir (Sönmez, 1992: 85). Anadolu insanının eski değer ve alışkanlıklarını da sisteme katabilen bir hoşgörü ile karşısına çıkan tekke mensupları büyük insan kitlelerini cezp etmiş insanlar arasındaki dini ve fikri kaynaşmanın sağlanmasında önemli bir rol oynamıştır. Ortaçağ İslam dünyasının hemen her tarafı bu müesseselerle dolup taşmakta bir yandan tasavvuf akımlarının gelişip yayılması, bir yandan da ticaret ve seyahatin rahat ve güvenli bir şekilde yapılması sağlanıyordu (Ocak- Faruki, 1986:470) . Anadolu’ya yönelik en yoğun derviş akını herhalde İslam ülkelerindeki tarikatların gaza ve irşat faaliyetlerine uygun bir zemin sunan Anadolu’ya gönderdikleri halifelerinkiydi. Tarikat şeyhinin işaret ettiği yere yerleşen halifeler kısa sürede bir zaviye kurarak müritler edinmiş ve yeni halifeler aracılığı ile tarikatın kök salmasına ve Anadolu’nun hemen her tarafına yayılmasına vesile olmuşlardı.(Ay, 2014: 18) Burada bu oluşumların her zaman olumlu bir zeminde bulunduğunu söylemek elbette yanlış olacaktır. Zira dönemin kaynaklarından Aksarayi, Tarikat ehlinde ve şeyhlerden olumlu bahsederken şöyle diyor: “*saf kimseler olan tarikat mensuplarının önderleri, gönül ehli*

kimselerin mübarek seccadesinin şeyhleri idiler”(Aksarayi, 2000: 69). Ancak olumsuz bahsettiği durumlarda görülmektedir. Baydu dönemindeki kargaşadan bahsederken; *“medreselerin ahengi bozuldu. Şeyhlerin ve ibadet edenlerin toplantı yeri ve yuvası olan dergâhlar ve tekkeler, sapık patrikler ve bahşiler zümresinin meskeni oldu. Seccade ve mihrap yerlerini şarapçı topluluğunun meyhanesi yaptılar”*(Aksarayi, 2000: 149). Niğdeli Kadı Ahmed, Eserinde, dönemin meselelerine dair ele aldığı hususlardan fihri derinlik konusunda övgüyle bahsettiği hâce Nizameddin Ahmed b. Ali Nekidi'nin aynı zamanda bir zaviyesinden söz eder. Hatta kaleme aldığı eserini de bu zaviyede yazdığından bahseder. Ancak devamında onun torunu olduğunu belirttiği Muhammed Bey Söküncür'den olumsuzlukla bahseder. Mesela haşhaş içtiğinden, mahkemelerde zorla şahitlik ettirdiğinden, iftirada bulunduğundan, oruç tutmadığından bunlardan bazılarını kendisinin de şahit olduğundan söz eder (Niğdeli Kadı Ahmed, 2015: 262).

Türk- İslam devletlerinin genelinde olduğu gibi, Anadolu Selçukluları ve beylikler döneminde de medreseler, ilmi hayattaki ilerlemenin en önemli unsurlarından ve göstergelerinden biriydi (Çiftçioğlu, 2006: 198). Selçuklular döneminde Anadolu maddi ve manevi kültür bakımından oldukça yüksek düzeye erişmiştir. Öteden beri medrese ve tekke mensupları arasında bazı konularda çekişmeler mevcut olmuştur. Selçukluların çabaları neticesinde bu iki kurum birbirleri ile anlaşmaya başladıkları gibi birbirlerine yardım etmeye de başlamışlardı. Bu açıdan Selçuklular dönemi, tasavvuf tarihinin en dikkate değer safhalarından birini teşkil eden ve tasavvuf düşüncesinin kurumsallaştığı dönemdir (Bardakçı, 2002: 451). Tekke medrese münasebetlerinde iş, düşünce ve fikir beraberliğinden öte mekân birliği de göze çarpmaktadır. Hankah ve ribatlarda yemek ve yatak ihtiyaçlarını karşıladıktan sonra medreselerde ilmi çalışmalara katılan talebe ve ilim adamları hankahlardaki zengin kütüphanelerden de faydalanmışlardır. Bunun neticesi olarak eskiden Bağdat, Basra, Buhara ve benzeri kültür merkezi olan şehirler gibi bu çağda da Konya, Kayseri ve Tokat gibi Anadolu şehirleri dışarıdan İslam dünyasının her tarafından talebe ve müderris çeken (günümüzün üniversiteleri) merkezler haline gelmişlerdir (Güzel, 1981: 18).

1-İmar ve İskân Açısından Tesirleri

Tekkeler, sosyal yardım müessesesi olmaları yanında aynı zamanda bir imar ve iskân vasıtası emniyet ve münakalatın temini bakımından önemli kuruluşlardır.

Başlangıçta basit bir mekândan ibaret olan tekkelerin bir kısmı giderek büyümüş ve insanların sadece ruhi ihtiyaçlarının değil yeme-içme, barınma, konaklama, emniyet gibi gereklerini de karşılayabilecek kurumlar haline gelmişlerdir. Bazı tekkelere zamanla zengin vakıflar bağlandığı gibi bazıları da geniş araziler üzerinde mensuplarının ekip biçtikleri ile gelen- geçene (ayende ve revende) hizmet vermişlerdir (Demirci, 2001: s,101). Sadece kendi yapıları değil aynı zamanda etrafında oluşan yapılar ile birlikte bakılınca bir şehrin, bir mahallenin veya bir kasaba ve köyün oluşması bu teşekküller civarında onlarla birlikte var olmuşlardır.

Her halde muhakkak olan bir şey varsa, o da bir içtimaî yardım müessesesi olduğu kadar, bu tekkelerin aynı zamanda bir imar ve iskân vasıtası bulunması ve emniyet ve münakalâtın temini ve dinî propaganda bakımından birinci derecede ehemmiyetli tesirleri olmasıdır (Barkan, 2002: 150).

a-Şehirler

Anadolu Selçukluları, Anadolu'da bir şehri fethettiklerinde ilk iş olarak orada cami, medrese, zaviye inşa edip tüccarları, din âlimlerini ve Türk nüfusu buralara yerleştiriyorlardı (Küçükbaşçı, 2010: 443). Bu açıdan kentlerin kuruluş ve gelişmesinde, halkın sosyal ve dini inançlarının temsilcisi olan tarikatların rolü büyüktür. Bilindiği üzere Türklerin İslamiyet'i din olarak kabulüyle birlikte, kitlelerin hızlı bir şekilde bu yeni dine girmelerini tarikatlar sağlamıştır. İşte yeni fethedilen topraklarda da tarikatların oluşturduğu, zaviye ve tekke yapıları çevresinde kenetlenen halk birçok köyün ve mahallenin çekirdeğini oluşturmuştur(Eravşar, 2002: 336).

Türk-İslam devletlerinde cami, medrese, ribat, tekke ve zaviyeler cemiyet hayatında büyük rol oynamış buralarda tebliğ ve irşada ehliyetli elemanlar yetişmiş, yetişen insanlar cemiyet içerisinde önemli görevler yapmışlardır. Anadolu'nun fethi sırasında tekke ve tarikat mensupları birlikten mahrum halk kitlelerini aynı idealler etrafında toplayarak merkezi otoritenin tesisinde önemli görevler icra etmişlerdir (Sevgi, 2002: 445). Bu dönem Anadolu şehirlerini Selçuklu sultanları ve devlet adamlarının yaptırdıkları zengin vakıflarla donatılmış zaviyeler dolduruyordu. Buralarda devletin tayin ettiği maaşla yaşayan şeyh ve dervişlerin görevleri yolcu ve dervişlere ihtimam göstermek ve devletin bekası için dua etmektir. Bunlar Sünni bir tasavvuf sistem vasıtası ile en uzak köşelere kadar giderek İslam'ın bu coğrafyaya yayılmasını sağlamışlardır (Ocak-Faruki, 1986:

470). Bu nedenle Anadolu'yu manen fetheden maddeten imar eden tekke mensuplarıdır. Bugün Anadolu'nun her sahasını kaplayan türbeler, tekkeler ve tarihi şahsiyetler unutulmuş yalnız halk arasında menkıbeleri kalmış veliler hakkında yapılacak araştırma Anadolu'da sufilik cereyanının asırlarca nasıl faaliyet gösterdiğini daha açık bir şekilde meydana çıkaracaktır (Köprülü, 2005: 26). Fakat ne yazık ki hala bu hususta ciddi çalışmalar yapılmış değildir.

Selçuklular devrinden itibaren, şehirlerin gelişmesini temin eden faktörlerden biri mecburî iskân ise diğeri vergi muafiyeti ve vakıflar tesisi olmuştur.(Kuban, 1968: 64). Yeni fethedilmiş bir kente sultan tarafından hemen bir emir ya da vali atanıyordu. Sonrasında ise şehrin idari ve sosyal işlerini yürütecek bir kadı, kâtip, müezzin ve imam görevlendirilerek, fethedilen kente sultan adına bir minber yaptırılarak gönderiliyordu. Fethin tamamlanmasından sonra orduyla beraber dolaşan dervişler, bir kısım halk, tüccarlar, başka bölgelerden özel olarak getirilenler, özellikle dervişler şehre yerleştiriliyordu (Eravşar, 2002: 335- Kuban, 1968: 58).

Bu dönemde şeyh ve dervişler şehirlere nüfus çekme ve göçebeliğe karşı yerleşik hayatı özendirme rolü de üstlendiler (Küçükbaşçı, 2010: 443). Doğan Kuban makalesinde tımarlara dikkat çeker. *“Sultan şehrin nüfusunu arttırmak için, şeyhlerin ailelerine tımarlar dağıtmıştı. Bu örnek geç devirden olmakla beraber, vakıfla beraber kurulan bir zaviye'ye ait örnekler erken devirlerde de çoktur. Ve şehirlere nüfus çekmenin normal bir yolu idi. Burada şeyh ve dervişler, yeni toplumun göçebeleri yerleştirme gayretinin temsilcisi olarak görülüyor. Ahiler ve Dervişler yerleşme sürecini göçebeliğe karşı koruyan elemanlar oluyor”* (Kuban, 1968: 60).

Selçuk devrinde yeniden kurulan şehirler hakkında, eski kaynaklardan edindiğimiz bilgiler oldukça azdır. Selçuk sultanları Beyşehir gibi yeni şehirler kurmuşlar, Alanya, Aksaray gibi şehirleri yeniden inşa etmişlerdi. Buralara saraylar, medreseler, camiler inşa edilmiş, şeyhler, hocalar davet edilmiş, gaziler, tüccarlar gelip yerleşmişlerdir. Hatta şehirlere, başka bölgelerden Hristiyanların da getirilip yerleştirildiğini görüyoruz. Alâeddin Keykubat'ın Beyşehir'de bir Cuma Camii ve yanında hamamlar yaptırması, bir İslâm şehrinde en ihtiyaç duyulan hususlar ve bunların karşılanması için gerekli idi (Kuban, 1968: 63).

Anadolu-Türk şehirlerinin kuruluş ve gelişmesinde, halkın dinî inançlarının temsilcisi olan dervişlerin, gelişme mekaniği ile yakın ilgisi olmuştur. Anadolu

fethinde Gazilerin, Abdalların, bir başka deyimle Horasan erenlerinin önemli bir rolü olduğu görülmüştür (Kuban, 1968: 60).

Özellikle Moğol istilasından sonraki süreçte Anadolu’da kuvvetli bir siyasi merkezin yokluğu ve memleketteki anarşi yani sosyal nizamın esasından bozulması ruhlarda da tasavvuf ihtiyacı doğuruyordu. Bu nedenle tekkelerin ve şeyhlerin nüfuzu tabiatı ile daha kuvvetli olmuştu. Çünkü onlar mustarip insanlara en çok muhtaç oldukları ruhi ve manevi asayiş ve sükûnu temin vadinde bulunuyorlar ve hakikaten de sağlıyorlardı (Köprülü, 1981: 196-197). Nitekim Yılmaz Öztuna da benzer bir fikir beyan ederek tekke ve zaviyelerin Anadolu toplumunun şekillenmesinde oynadığı role dikkat çekmektedir: “*Çağlarının psikiyatrisi, psikanaliz ve rehabilitasyon merkezi olan tekkelerin büyükleri ilimler akademisi ve konservatuar mahiyetinde idi*” (Öztuna, 2010: 237).

Ancak sadece bu hususların ötesinde onların bir dava için mücadele ettiklerini de unutmamak gerekir. Bu nedenle dönemin sufileri güzel ahlak modelleri olmalarının yanı sıra savaş zamanlarında ordularda savaşa katılıp kılıç salmış sınır boylarında bir güvenlik şemsiyesi oluşturmuşlardır (Bardakçı, 2002: 450). Korku ve uykuyu, gevşeklik ve miskinliği ölüm çukuruna gömerek bu toprakları kale haline getirmek için kılıçları üzerine adeta yemin eden bu fatihlerin gayretleri ile Anadolu da kurulan birçok tekke ve zaviyeler iç turizm ticaret engellerini ortadan kaldırdığı gibi “*Allaha kulluk kullara insanlık*” noktasından hareket eden erenler, yeni kurulmakta olan devlet ve medeniyetin yollarını aramışlardır (Kara, 1999: 106).

Tekkeye bağlı olanlar hayırlarını ebedileştirmek ve yaygınlaştırmak için bu kurumlara zengin vakıflar bırakmışlardır. Tekke vakfı olan birçok arazi, bu mekânların sosyal hayattaki yerini ve ağırlığını gösterir (Demirci, 2001: 102). Nitekim Mevlana’nın cenazesi ile ilgili kayıt önemlidir. “*Cenazenin önünde giden yedi öküz Ebu Bekir Niksari’nin Lengerine (zaviye) gönderilmiş ve orada fakirlere dağıtılmış ve dervişler arasında paylaşılmak üzere kurban edilmiştir*” (Ahmet Eflaki, 1989: CII, 596). Bu kayıttan da anlaşılacağı üzere sosyal hayatta gariplerin yoksulların doyurulması gibi hususlarda zaviyelerin rolünü anlayabiliriz. Bir başka ifade ile toplum her kesimi ile bütünlük arz etmiş ve bunu uygulamalı olarak göstermiştir.

İslam şehirlerinde cami, cemaat için sadece bir ibadet mekanı olmayıp hamam, çeşme, çarşı gibi unsurları da şekillendiren maddi, manevi, idari, içtimai ve kültürel yönleriyle kentsel ağırlıklı bir niteliğe sahiptir. Zira cami etrafında bütünleşen bir

hayat şehrin birliğini sağlıyor ve İslami tevhid anlayışının gündelik hayatta yaşanır hale gelmesine yardım ediyordu (Küçükaşçı, 2010: s,444). En dikkat çekici özelliği, iktisadi faaliyetlerin yürütüldüğü mekânlarla yerleşim mekânlarının ayrı olmasıdır. Büyük cami-medreselerin ve dini yapıların etrafında toplanan çarşı ve kervansarayların şehrin merkezinde bulunması, bir kamusal merkezin varlığına işaret eder (Raymond, 2010: s,451). Şehrin fiziki yapısına ilave edilen her türlü dini, sosyal ve kültürel bina, caminin merkeziliğine göre düzenlenirdi. Mahalle mescitleri de mahallelerin merkezi durumundaydı (Küçükaşçı, 2010: s,441).

Başta her bakımdan şehrin merkezini teşkil eden ulucami çevresindeki darülimare, cami, medrese, hastahane, imaret, çarşı, han, hamam, çeşme ve türbe gibi yapılar İslam şehrinin ana unsurlarını oluşturdu. İslam dünyasının büyük şehirlerinde Ulucami etrafında toplanan ve külliye adı verilen sosyal nitelikli yapıların anıtsal özellikler taşıdığı ve İslam şehirlerinin değişmez kimliğini yansıttığı söylenebilir. (Küçükaşçı, 2010: 443)

b- Köyler

Selçuklu idaresi harp veya anarşi neticesinde zarara uğrayan, dağılan köyleri mümkün olduğu kadar himaye edip, onları tekrar yerleşilir duruma getiriyordu (Güzel, 1981: 13). Dervişler de köylere veya tamamen boş ve tenha yerlere yerleşmişler ve oralarda müritleri ile beraber ziraatla ve hayvan yetiştirmekle meşgul olmuşlardır. Filhakika, o zamanlar bu şayanı dikkat dinî cemaatlere hemen her tarafta tesadüf edilmekte idi (Barkan, 2002: 140). Diğer taraftan toplumda hatırı sayılır kişiler boş arsa ve yerlere genellikle birer mescit yaptırırken ve giderek çevresi yoğunlaşırken, kendi adları ile anılan mahalleler oluştu. Kırsal kesimde bunlara karşılık tarikat yapıları ağırlık kazanıyordu. Giderek yapılarına kendileri de gerekeni eklediler. Böylece yapı alanı daha da arttı (Tuncer,2005: 23). Örneğin Şeyh Çakır, Irak Çölünde, Samarra'ya bir günlük mesafedeki Rasas köprüsüne yakın bir yerde ikamet etti. Orada ileri yaşta öldü. Bir grup müridi teberrüken onun türbesinin yakınına bir köy inşa etti (Muhammed b. Ali b. es-Serrâc, 2015: 170).

Dağ başlarını, hâlî ve çorak toprakları işlemek için yerleşen, evlatları çoğalınca köyler tesis eden ve yerleştikleri toprakları yavaş yavaş bir kültür ve iktisat merkezi bir imar edilmiş hale sokan bir takım muhacir mutasavvıflar mevcuttur (Barkan, 2002: 143). Bu açıdan köy içtimai topluluğu içinde bir imam ile bir de zaviye şeyhinden bahsetmek lazımdır. Zaviye şeyhleri XIII. Asırdan itibaren köylere

tarikat usul ve adabını sokmuşlardır. Bu müesseselerde şehirlerdeki ahi dernekleri gibi kuvvetli bir manevi birlik kazanarak bu asrın karışıklıkları içinde mühim role sahip olmuşlardır (Akdağ, 1979: 27-28). Bütün belgeler zaviye ve dervişlerin toplum hayatındaki önemini açıkça belirtmektedir. Anadolu'da köy yapısında esas itibariyle dervişlerin rolü olmuştur. (Kuban, 1968: 61)

Osmanlıların erken devirlerinde, derviş zaviyelerinin birçok köyün çekirdeğini teşkil ettiğini ve bu dervişlerin kolonizatör olarak önemini, Barkan zengin belgelerle belirtmiştir."(Kuban 1968: 60). Barkan'ın verdiği örnekte, köyleri şenlendiren ve farklı işlerle uğraşan mutasavvıfları görmek mümkündür: *"Boş bir köye gelip yerleşen ve orayı ihya eden molla Mehmedi Kurdî, unvanını izah için vilâyet muharriri şöyle bir hikâye naklediyor: Müşkül bir meseleyi Acem uleması halledemeyip kendisine gönderdikleri zaman, o meseleyi, bu adam ulemanın kurdudur şeklinde bir takdir uyandıracak tarzda, halletmiştir. Fakat ilmi bu dereceyi bulduğu halde gelip bir köyde ziraatla meşgul olmaktadır. İçlerinde ilim ehli ve müderris olanlar da bulunan ve bu suretle buldukları yerlerde ilim yayan, fakat daima ziraat ile de meşgul olan dervişlere, tesadüf edilmektedir. Aynı şekilde, akraba ve taallûkatı ile gelip bir mıntıkayı şenlendiren, köyler tesis eden, derbentleri bekleyen, köprüler, cami ve değirmenler kuran ve şeyhlerden bahsetmek mümkündür"* (Barkan, 2002: 143-145). Bu örnek aynı zamanda iktisadi hayat açısından da mutasavvıfların önemini göstermektedir. Başka bir örnekte Niğdeli Kadı Ahmed, kaleme aldığı eserin bir zaviyede yazıldığından bahseder (Niğdeli Kadı Ahmed, 2015: 262) Nitekim Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig adlı eserinde; *"Canı sıkıldı nihayet bir imarethaneye indi ve orada yatarak sabırla geceyi geçirdi. Yabancımun kusurunu bağışla onu yedir, içir ey âlim, hâkim misafire iyi muamele et"* (Yusuf Has Hacib: 1991: 45). diyerek dini yapıların bu yönünden bahsetmiş bulunmaktadır.

2-İktisadi Hayata Etkileri

"Dervişlik dedikleri hırka ile taç değil

Gönlün derviş eyleyen hırkaya muhtaç değil"

Felsefesi ile işe başlayan dervişler her şeyden önce bu dünyadan geçme çabasında olmuşlar, çalışmalarında ise başkalarına faydalı olabilmenin hesabını yapmışlardır. Birçok köye ismini veren, elinin emeği ve alınının teriyle dağ başlarında yer açıp yerleşen, bağ ve bahçe yetiştiren dervişler mevcuttur (Barkan, 2002: 137). Erken

dönem zahitleri terk-i dünya ve yalnızlık prensibini, bekârlık, az yemek-içmek, fakirlik ve yoğun emek gerektiren ekonomik faaliyetlerden sakınmak gibi diğer züht prensipleri arasında en önemli ilke haline getirmişlerdi. Anadolu'da Ortodoks sufiler arasında genellikle geçimini çalışıp kazanarak temin etme övülür ve tavsiye edilirdi (Ay, 2015: 79-81).

İslam'ın iktisadi görüşünün müesseseseleşmesi olarak gördüğümüz bu kurumlar, asrının pek çok ekonomik krizlerinin önlenmesine, bir adım daha ileri giderek meydana gelmesine engel olarak da değerlendirilmesi gereken özellikler taşımaktadır. Loncalar tasavvufla iktisadın, tarikatla sendikanın, tekke ile atölyenin bugün hayal bile edilmeyen sentezini insanlığa sunmuşlardır (Kara, 1999: 90-91).

Bu dervişlerin geldikleri yerlerde fevkalâde ayrıcalık elde ettiğini zannetmek doğru değildir. Bir asker gibi harp edebildiği halde yine bir köylü gibi çalışan bu dervişlerin çoğu bu devirde henüz öşürden bile muaf değillerdi (Barkan, 2002: 143). Bu hususta öne çıkan yapı şüphesiz Ahi-Ahi sözcüğü Arapçada sözlük anlamıyla kardeş demektir- Teşkilatıdır. Doğudaki ecdadımız daha batıya gelmeden çok önce VII. IX. Yüzyıllarda şehir hayatını ticaret ve sanatları geliştirmiş olduklarından bu şehirlerdeki meslek ve sanat sahibi kişiler, ahi kurumunu, aralarındaki sanat ve meslek birliğini sürdürmek için oluşturmuşlar ve bir tüzüğe bağlamışlardır. Kurumun oradaki adı da belki de akıllık idi. Divanı Lügat'it Türk'e göre eli açıklık, yiğitlik, koçaklık anlamlarına gelir (Çağatay,1996: 35-36).

Kısmen dini-tasavvufi eserlerden, kısmen de kahramanlık ananelerinden mülhem olan ahilik teşekkülleri ahlakçı ve tesanütçü (dayanışma içinde) idiler. Patron işçi arasındaki vaziyeti adeta şeyh ile mürit arasındaki vaziyete benzer bir hale koyarak manevi bir nizam tesisi gayesini takip ediyorlardı. O sırada Anadolu'da çok kuvvetli bir teşkilat olan ahiler yalnız şehirlerde değil köy, kasaba ve obalarda da mevcuttu. Her türlü içtimai tabakaya mensup insanlar bu teşkilata dâhil olabiliyorlardı (Güzel, 1981: 16).

Ahiler, milli kültürün bozulmadan Anadolu'ya taşınmasında ve yaşanmasında da büyük pay sahibidirler. Moğolların önünden kaçan Türkistan halkı hiçbir yerde uzun süre kalamayıp doğrudan Anadolu'ya geldiğinden, kültürlerini de bozmadan taşımışlardır (Ocak, 1996: 123). Ahiler, Anadolu Selçuklularında ve beylikler döneminde şehir düzeninin sağlanmasında ve cemiyet huzurunun temin edilmesinde büyük hizmet görmüşlerdir (Ocak, 1996: 125). Tekkeler daha çok

kurucu şeyhlerin istediği mekânlarda inşa edilmiştir. Bazı tekkeler devletin iskân politikasına uygun yerlerde kurulmuş ve devletçe desteklenmiştir. Böyle bir görevle tesis edilen tekkeler, tasavvuf eğitiminin yanı sıra güvenlik ve ticaret gibi konularda da hizmet vermiştir (Kara, 2011: 369).

Barkan'ın da belirttiği gibi derviş muhacirlerin bir kısmı gazilerle birlikte, memleket açmak ve fütihat yapmakla meşgul buldukları gibi; bir kısmı da o civarda köylere veya tamamen boş ve تنها yerlere yerleşmişler ve oralarda müritleri ile beraber ziraatla ve hayvan yetiştirmekle meşgul olmuşlardır. Filhakika, o zamanlar bu şayanı dikkat dinî cemaatlara hemen her tarafta tesadüf edilmekte idi. Onların, tercihan boş topraklar üzerinde kurdukları zaviyeleri, bu suretle büyük kültür, imar ve din merkezleri haline giriyordu. Bu zaviyelerin ordulardan daha evvel hudut boylarında gelip yerleşmiş olması, onların harekâtını kolaylaştıran sebeplerden biri oluyordu (Barkan, 2002: 140).

3-Askeri Unsur Olarak Etkileri

Bu hususta ribat tarzı yapıların öne çıktığı görülür. Ribatlarda askeri eğitimin yanı sıra ibadete ve ilmi faaliyetlere de önem verilmiştir. Murâbitûn denilen gönüllü askerler, askeri eğitim dışındaki zamanlarını Kur'an okuma, ibadet ve zikirle geçirirler, kendilerini cihada hazırlarlardı. Sınır boylarındaki ribatlar düşman topraklarında harekâta bulunacak birliklerin toplanma yeri ve bir düşman saldırısı tehlikesi söz konusu olduğunda çevredeki halk için sığınak olarak kullanılmıştır (Yiğit, 2008: 78). Askeri ve sosyal yardım merkezleri olmakla birlikte gerek muayyen tarikatların gerekse fakir, köylü ve öğrencilerin barındıkları yer olmak durumunda olan ribatların bir eğitim misyonuna sahip olması kaçınılmazdır. Nitekim hükümdar, prens ve büyük devlet adamlarınca yapılıp zengin vakıflar ile desteklenen sırf mücahitlere mahsus olarak düşünülen bu yapılar, askeri-siyasi rollerinin azalmasına paralel olarak İslami ilimler ile uğraşmaya başlamışlar, dini mübahase ve müzakerelerin yapıldığı yerler olmuşlardır (Sönmez, 1992: 87). Makrizi, XIV. yüzyılda ribatın daha ziyade dervişlere ait bir yer olduğunu söyler. Nuaymi de Dimaşk'ta bölge halkının hankah, zaviye ve ribat arasında ayırım yapmadığından, bu mekânların ibadet ve hayırlı işler için adanmış yerler olduğundan bahseder. (Yiğit, 2008: 78).

Zaviyelerin ekseriya devlet tarafından bilhassa seyahat ve mübadele işleri için tehlikeli addedilen yerlerde tesisi teşvik edilmektedir. Bu bakımdan dağlarda ve korkunç boğazlarda tesis edilen bu yerler, jandarma karakollarına benzemektedirler

(Barkan, 2002: 145). XIII. Yüzyıl Selçuklu devlet adamları ve sufiler, Anadolu'da Türk birliğinin ve bütünlüğünün sağlanması ve Moğol tehdidine karşı konulması için büyük çaba sarf etmişlerdir (Tansu, 1995: 758). Askerî istilâlarla birlikte, aşiretlerin veya köylü ve asker halkın kendiliğinden gelip yerleşmesi ile veyahut mecburî iskân ve sürgünlerle birlikte gelen ve aynı cereyanın bir başka şekilde ifade olarak derviş sıfatlı insanların az çok bir teşkilâta tâbi akınları, boş yerlere gelip yerleşmeleri ve oraların yavaş yavaş bir köy, bir kültür ve tarikat merkezi halinde teşkilâtlandırıldıkları görülmektedir (Barkan, 2002: 141).

Bu gruplardan olan Ahiler, dini sohbet ve ibadetlerden başka ata binmek, sürekliliğe çıkmak, ok atmak, barış zamanlarında savaşlarda kullanılması gibi şeylerde öğretilir. Savaş olduğunda ise silahlanıp sınırlara koşarlar veya orduya katılırlardı (Çağatay, 1996: 19). Nitekim Ahilerden bahseden İbnî Batuta da onların Anadolu'da Türkmen toplulukları arasında her köy ve kasabada mevcut olup, eşkiyayı uzaklaştırmak için büyük bir güç oluşturduklarını söylemektedir (İbn Battuta, 2000: 400-443). Zaviye sahiplerinin, fatih-i vilâyet olanların evlâdı olarak anılmaları da dikkate şayandır. Filhakika, diğer taraflarda da birçok dervişin bizzat o memleketlerin fethine iştirak etmiş gazi askerler oldukları da malûmdur (Barkan, 2002: 145).

4-İlim ve Edebiyata Olan Etkileri

Tekkede yaşayan dervişler için zikir, ibadet gibi tasavvufî pratiklerin yanında teorik bir eğitim süreci de söz konusudur. Bu manada tekkeler eğitim ve öğretim faaliyetlerinin yürütüldüğü mekânlardır.(Ay, 2015: 92-93)

Anadolu, teşekkül eden ilmi ortam sonucu birçok bilginin bu bölgede yetişmiş olduğunu biliyoruz (Şeker, 2000: 46). Tekke- zaviyeler eski Türk toplumunun vazgeçilmez kulüpleri, klinikleri, eğitim ve öğretim müesseseleri idi. Buralarda Arapça, Farsça, edebiyat, yazı, dini ilimler öğretilirdi (Öztuna, 2010: 237-238). Mevlana Celaleddin-i Rumi, Yunus Emre gibi dönemin ünlü mutasavvıfları bu hususta temayüz etmişlerdi. Bu daha sonra gelenek halinde devam etti. Nitekim Mevlana'nın oğlu Sultan Veled, Türk Edebiyatını, İran tasavvuf Edebiyatı'nın örneklerine göre düzenlemeğe çalışmış ve Mevlana tesiri edebiyatımızda onunla başlamıştır. Sultan Veled, Türkçe manzumeler yazarken Farsça şiirlerini inşat, tanzim ve Mevlana'nın büyüklüğünü herkese telkin maksadı ile hareket ediyordu. Eserlerinin büyük kısmını Fars dili ile yazması o devrin edebî ananelerinin bir neticesidir. Lakin arada bir yine Türkçeye rağbet etmesi de Farsça anlamayan

büyük bir ekseriyeti, o telkinlerden uzak bulundurmamak endişesinden doğmuştu (Köprülü, 1981: 238). VII. (XIII.) yüzyılın ikinci yarısından itibaren çeşitli tarikatlara mensup sûfî şairler, Anadolu'da halk topluluklarına onların anlayacağı dille hitap etmiştir. Tekke ve tarikatların kuruluş gelişmesine paralel olarak Anadolu'da sûfî şairler vasıtasıyla zengin bir tasavvuf edebiyatı teşekkül etmiştir. XIII-XIV. yüzyıllardaki Türk edebiyatının en önemli özelliği dinî-tasavvufî ağırlıklı olmasıdır. Ahmed Fakih, Hoca Dehhânî, Seyyad Hamza, Nesîmî gibi şairlerin eserleri bu türdendir (Bilgin, s.381)

İbn Batuta meşhur seyahatnamesinde bu türden bilgileri çok fazla vermektedir. Gittiği hemen her yerde bir camii, medrese veya zaviyeden bahsederken buraların ilim yuvaları olduğunu belirtmektedir. Hatta Kastamonu'daki sağır şeyhin işaretle açıklamalarda bulunarak öğrenciler yetiştirdiğine dair anlattığı hikâye ilginçtir (İbn Battuta, 2000: 439). Ayrıca bu dönemde Anadolu'nun ilmi seviyesini ve bütün insanları bilinçlendirmeye çaba sarf edildiğinin göstergesidir.

Bunun gerisinde yatan en önemli amil şüphesiz dönemin devlet adamlarının ilim ve kültüre olan eğilimi ve yaptıkları yatırımlardır. Türkmen beylerinin genelde öncelik verdiği uygulamaların başında ilim ve fikir adamlarının teşvik ve himaye edilmesi, ilmi eserler telif ve tercüme ettirilmesi, ayrıca ülke genelinde medreseler, zaviyeler, imaretler vb inşa ettirerek bunlara zengin vakıflar tahsis edilmesi gibi faaliyetler gelmekteydi (Çiftçiöğlü, 2006: 194).

Sonuç

Ecdadımız bu toprakları vatan yapmanın ve bu vatanda Müslüman'ca yaşamının ne olduğunu, yaptıkları müesseseler ve icraatlarla ortaya koymuşlardır. Ayrıca bir toprak parçasının vatan olabilmesi için oranın imar ve iskân edilir hale getirilmesi gerektiğini çok iyi kavramışlardır. İlkokul çağlarımdan hatırladığım bir şiir:

Orda bir köy var, uzakta,

O köy bizim köyümüzdür.

Gezmesek de, tozmasak da

O köy bizim köyümüzdür.

İyi niyetle de olsa bu şiir, gelinen noktada bugün bize gösterdi ki, uğrayıp görmediğin, halini sorup dinlemediğin, imar ve iskân etmediğin, kısaca yatırım yapmadığın yer, her ne kadar senin olsa da senin değildir. Ama ne yazık ki

tarihimizi yeterince bilemediğimiz için bu eksikliğin farkına varamadık. Hatta bir nesil belki de böyle avutulduk. Oysa şöyle ecdadımızın yaptıklarını inceleyecek olsak, göreceğiz ki onlar bırakın elde olanı, elimizde olmayan toprakları ve işlenmeyen yerleri vatan yapabilmişlerdir.

Onların kurdukları müessesler, adeta toplumun çimentosu vazifesini görerek, toplumu bir bütün haline getirdiği gibi onlara hem maddi hem de manevi alanda tatmin edici imkânlar sunmuşlardır.

Kurulan bu müesseseler içerisinde camiler; ibadet ve zikir yerleri, resmi ve özel, mahalli ve ülke meselelerinin halli için toplanma ve karar yeri, devlet konukevi, münazara ve münakaşa yeri, devlet idare merkezi ve devlet dairesi konferans ve nutuk salonu, kütüphane, hastane, mahkeme ve tutuk evi, sohbet ve dinlenme yeri ayrıca bir haberleşme merkezi görevi görürken, tekke ve zaviyeler de; mensupları için mescit, din ilmlerinin öğretildiği yerler, âlimlerin görüş yaptıkları meşveret meclisleri, hastaların sakatların düşkün ve çaresizlerin başvurup bakımlarının yapıldığı sağlık hizmeti veren yerler oldu. Telkinle tedavi alanında şöhrete ulaşan bu kurumlar bazen haksızlığa da uğradı. Miskinler tekkesi olumsuz bir anlam çağrıştırır. Oysa bu kurum cüzzamlılar için kurulan bir karantina merkezi, fakirlerin karınlarını doyurdukları imaret, çeşitli kitapların toplandığı kütüphane, gelen geçen çok olduğu için haber alınıp haber bırakılan postahane, takip edilen ve düşmandan kaçan mazlumların sığındığı bir iltica yeri olmuştur.

Bu müesseselere paralel olarak iyice gelişen vakıflar ise ayrıca değerlendirmeye tabi tutulmalıdır. Zira bütün bu yapıların ihya ve idame ettirilmesi onlar sayesinde mümkün olabilmıştır.

Kaynakça

Kaynak Eserler

Ahmet Eflaki, (1989), *Menakıb'al Arifin*, C.II (Neşreden) Tahsin Yazıcı, Ankara, M.E.B Yayınları.

Ebu Abdullah Muhammed İbn Battuta Tanci, (2000), *İbn Battuta Seyahatnamesi*, C. I, Çeviren, A.Sait Aykut, İkinci Baskı, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.

Kerimüddin Mahmud-i Aksarayı, (2000), *Müsâmeretü'l Ahbâr*, Çev., Mürsel Öztürk, Ankara, TTK Yayınları.

Muhammed b. Ali b. es-Serrâc, (2015), *Tuffâhu'l Ervâh ve Miftahü'l- İrbah*, haz., Necdet Gürkan vd., İstanbul, Kitap Yayınevi Yayınları.

Niğdeli Kadı Ahmed, (2015), *Niğdeli Kadı Ahmed'in El-Veldü's-Şefik ve'l Hâfidü'l-Halik'ı (Anadolu Selçuklularına Dair Bir Kaynak)*, Çev., Ali Ertuğrul, Ankara, TTK Yayınları.

Şihabeddin Sühreverdi, (2010) *Avarifü'l Mearif*, Çev., Abdülvehhab Öztürk, İstanbul, Saadet Yayınları.

Yusuf Has Hacib,(1991), *Kutadgu Bilig*, Çev., Reşit Rahmeti Arat, 5. Baskı, Ankara, TTK Yayınları.

Tetkik Eserler

AKDAĞ, Mustafa,(1979), *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi C.I*, 3. Baskı, İstanbul, Tekin Yayınları.

AY, Resul, (2014), *Anadolu'da Derviş ve Toplum*, 2. Baskı, İstanbul, Kitap Yayınevi Yayınları.

ÇATAKOĞLU, Mehmet Şerif, (2002), *Anadolu Selçuklu Dönemi İlmi Faaliyetleri ve Bu Faaliyetlerin Osmanlı Kuruluş Dönemi İlmi Faaliyetlerine Tesiri*, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi Sanatları Anabilim Dalı, İslam Tarihi Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta.

DEMİRCİ, Mehmet, (2001) *Sorularla Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul, Damla Yayınları.

GENÇ, Reşat, (2002), *Karahanlı Devlet Teşkilatı*, Ankara, TTK Yayınları.

GÜZEL, Abdurrahman, (1981), *Kaygusuz Abdal*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları.

KARA, Seyfullah, (2007), *Selçuklu Mezhep Kavgaları*, İstanbul, İz Yayınları.

KARA, Mustafa, (1999), *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, İstanbul, Dergah Yayınları.

KÖPRÜLÜ, M. Fuat, (2005), *Anadolu'da İslamiyet*, Ankara, Akçağ Yayınları.

KÖPRÜLÜ, M._Fuat, (1981), *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 4. Baskı, Ankara Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

ÖZTUNA, Yılmaz, (2010), *Tarih Sohbetleri*, C. I, İstanbul, İstanbul, Ötüken Yayınları.

ÖNEY, Gönül, (2007), *Beylikler Devri Türk Sanatı*, Ankara, TTK Yayınları.

SÖNMEZ, Selami, (1992), *Anadolu'daki Selçuklular ve Beylikler Dönemi Medreseleri*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

ŞEKER, Mehmet, (2000), *İbn Batutaya göre Anadolunun Sosyal- Kültürel ve İktisadi Hayatı ile Ahilik*, II.Baskı, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları.

Makaleler

AKBULUT, İlhan, “Vakıf Kurumu Mahiyeti ve Tarihi Gelişimi”, *Vakıflar Dergisi*, Yıl, 2007, S. XXX, Ankara, s. 61-72.

BARDAKÇI, Mehmet Necmeddin (2002), “Türklerin Sosyal ve Kültürel Hayatında Tasavvuf ve Tarikatlar”, *Türkler Ansiklopedisi*, C.7, Yeni Türkiye Yay., Ankara, s. 450-461.

BARKAN, Ö. Lütfi, (2002),“Osmanlı İmparatorluğunda Kolonizatör Türk Dervişleri”, *Türkler Ansiklopedisi*, C.9, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s, 133-153.

BİLGİN, A. Azmi, (2011), “Tekke Edebiyatı”, *DİA*, C.40, s, 381-384

ÇAĞATAY, Neşet, “Ahiliğin Ortaçağ Anadolu Toplumuna Etkileri”, *I.Uluslararası Ahilik Kültürü Sempozyumu Bildirileri*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1996, s.33-43.

ÇİFTÇİOĞLU, İsmail, “Anadolu Beylikleri Döneminde İlmî ve Kültürel Rekabet”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Yıl 2006, S 163, s.191-202.

ERAVŞAR, Osman, (2002),“Ortaçağ Anadolu Kentleri”, *Türkler Ansiklopedisi*, C.7, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, s.333-343.

KARA, Mustafa, (2011), “Tekke”, *DİA*, C.40, s, 368-370.

KARAKÖK, Tunay, (2012), “Candarogulları Beyliği Döneminde Sosyal – Kültürel Hayat’a Dair Bir Değerlendirme”, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, Cilt:20, s,1091-1106.

KUBAN,Doğan, (1968), *Anadolu-Türk Şehri Tarihi Gelişmesi*, Sosyal ve Fizikî Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler, *Vakıflar Dergisi*, S.7, s,53-73.

- KÜÇÜKAŞCI, M. Sabri, (2010), “Şehir”, *DİA*, C,38, s, 441-446.
- OCAK, A.Yaşar - Faruki, Süreyya, (1986) “Zaviye”, *İ.A.*, C.XIII, M.E.B Yayınları, İstanbul, s, 468-476.
- OCAK, Ahmet, (1996),“Moğol Tahribatı Karşısında Ahilik Kültürü”, *I. Uluslararası Ahilik Kültürü Sempozyumu Bildirileri*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, s.123- 128
- ÖNKAL, Ahmet- Bozkurt, (1993),Nebi, “Camii”, *DİA*, Diyanet Vakfı Yay., C.7, s. 46-56.
- ÖZCAN, Koray, (2005),“Anadolu’da Ortaçağ Kent Morfolojisi Selçuklu Çağında Akşehir”, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, S 24, s.1-13
- ÖZTÜRK, Nazif, (2005),“İslam ve Türk Kültüründe Vakıflar”, *Vakıflar Dergisi*, S.XXIX, Ankara, s.7-20.
- RAYMOND, Andre, (2010),“Şehir”, *DİA*, C,38, s, 449-451.
- SAVAŞ, Saim, (2009), “Zaviyelerin Türk Kültürünün Gelişmesindeki Rolü”, *Yeni Türkiye Dergisi*, S 34 [Osmanlı Özel Sayısı IV], s.11-17
- SEVGİ, H. Ahmet, (2002),“Anadolu Selçuklularında Hoşgörü Ortamı”, *Türkler Ansiklopedisi*, C.7, Yeni Türkiye Yay., Ankara s.439-449.
- TANSU, Y. Emre, (1995),“XIII. Yüzyılda Bir İlim ve Kültür Merkezi Olarak Selçuklu Konyası”, *Türk Kültürü*, Yıl XXXIII, S.392, s.753-760
- TUNCER, Orhan Cezmi, (2005),“Anadolu’da Vakıflar ve Bayındırlığa Katkısı”, *Vakıflar Dergisi*, S.,XXIX, Ankara, s.21-26.
- YİĞİT, İsmail, (2008), “Ribat”, *DİA*, C, 35, s, 76-79.
- YÜKSEL, Hasan (2007), “Anadolu Beyliklerinde Vakıflar”, *Vakıflar Dergisi*, S.XXX, Ankara, s.35-50.